

Lucyna Poniatowska

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, Katedra Rachunkowości, Zakład
Sprawozdawczości i Rewizji Finansowej
lucyna.poniatowska@ue.katowice.pl

REZERWY NA ZOBOWIĄZANIA JAKO INSTRUMENT ZABEZPIECZENIA PRZED RYZYKIEM GOSPODARCZYM

Streszczenie: Artykuł jest poświęcony problematyce rezerw na zobowiązania rozpatrywanych w kontekście ryzyka gospodarczego. Celem artykułu jest przedstawienie funkcji, jaką pełnią rezerwy na zobowiązania w procesie zarządzania ryzykiem. Zastosowaną metodą badawczą są studia literaturowe oraz analiza regulacji prawnych rachunkowości. Rezerwy na zobowiązania są instrumentem rachunkowości wykorzystywanym w zarządzaniu ryzykiem. Ich tworzenie służy przede wszystkim zabezpieczeniu się jednostki przed skutkami ryzyka gospodarczego związanego z możliwością wystąpienia w przyszłości obciążeń o charakterze kosztów, strat, zobowiązań, pozwala na ograniczenie bądź wyeliminowanie ujemnych skutków ryzyka gospodarczego, jak również łagodzi negatywne oddziaływanie ryzyka na rezultaty działalności przedsiębiorstwa.

Słowa kluczowe: ryzyko, rachunkowość, rezerwy na zobowiązania.

Klasyfikacja JEL: M41, M49.

PROVISIONS FOR LIABILITIES AS AN INSTRUMENT OF INSURANCE AGAINST ECONOMIC RISK

Abstract: Provisions for liabilities are the accounting instrument of protection against the business activity risk. The article deals with the issue of provisions for liabilities in terms of the economic risks. The aim of the article is to present the role and functions performed by the provisions in risk management. The method of critical analysis of literature and accounting standards were used to prepare this article.

Keywords: economic risks, accounting, provisions for liabilities.

Wstęp

Funkcjonowanie przedsiębiorstw we współczesnej gospodarce, w czasach globalizacji, przepływu kapitału i silnej konkurencji, jest związane nieuchronnie z ryzykiem. Ryzyko towarzyszy każdej działalności gospodarczej i jest obecnie postrzegane jako zjawisko normalne. Tempo zmian życia gospodarczego powoduje, że skala oraz zakres niepewności i ryzyka ciągle wzrastają, co zmusza firmy do wypracowania świadomej polityki i skutecznego zarządzania ryzykiem. Istotną rolę w zarządzaniu ryzykiem gospodarczym odgrywa rachunkowość. Informacje z systemu rachunkowości umożliwiają identyfikację i ocenę poziomu ryzyka towarzyszącego działalności prowadzonej przez przedsiębiorstwa [Nowak 2010 s. 9–10], a instrumenty rachunkowości pozwalają na skuteczne sterowanie ryzykiem i osłonę przed ujemnymi skutkami ryzyka. Jednym z instrumentów rachunkowości wykorzystywanym w procesie zarządzania ryzykiem służącym zabezpieczeniu przed skutkami ryzyka są rezerwy na zobowiązania.

Artykuł jest poświęcony problematyce rezerw na zobowiązania rozpatrywanych jako instrument zabezpieczenia się jednostki przed ryzykiem gospodarczym. Celem artykułu jest przedstawienie roli rezerw w ograniczaniu skutków ryzyka związanego z prowadzoną przez jednostki działalnością i funkcji, jakie pełnią w procesie zarządzania ryzykiem. Żeby osiągnąć ten cel, przeprowadzono studia literaturowe oraz analizę krajowych i międzynarodowych regulacji prawnych rachunkowości.

1. Instrumenty rachunkowości zabezpieczające przed ryzykiem gospodarczym

We współczesnych czasach funkcjonowanie jednostek gospodarczych jest nieuchronnie związane z niepewnością i ryzykiem. Ryzyko towarzyszy każdej działalności gospodarczej i występuje we wszystkich obszarach działalności przedsiębiorstwa. Dynamiczne zmiany warunków, w jakich jednostki prowadzą działalność, powodują, że skala i zakres sytuacji związanych z ryzykiem i niepewnością ciągle wzrastają i większość przedsięwzięć prowadzonych przez przedsiębiorstwa obciążona jest znacznym stopniem ryzyka.

Pojęcie ryzyka jest wieloznaczne i złożone, dlatego trudno podać jedną uniwersalną definicję tego terminu [Kamela-Sowińska 2010, s. 79]. W literaturze przedmiotu problematyka ryzyka jest szeroko omawiana i formułowanych jest

wiele różnych definicji tego zjawiska¹. Według słownikowych definicji ryzyko to możliwość, prawdopodobieństwo, że coś się nie uda, przedsięwzięcie, którego wynik jest niepewny [Karmańska 2008, s. 21]. Skutkiem występowania ryzyka jest to, że zrealizowane wyniki będą się różnić od oczekiwanych [Nowak 2010, s. 13].

W pracach poświęconych problematyce ryzyka można zauważyć dwa nurty badawcze: jeden ograniczający treść pojęcia ryzyka do negatywnego stanu faktycznego, traktujący ryzyko jako niebezpieczeństwo, możliwość poniesienia straty, zagrożenie stratą, drugi nurt – rozszerzający to pojęcie o możliwość wystąpienia pozytywnego stanu rzeczy [Buła 1994].

W praktyce ekonomii pojęcie ryzyka łączy się z pojęciem niepewności – większość koncepcji ryzyka opiera się na niepewności. W wielu pracach terminy ryzyko i niepewność są używane zamiennie, a ryzyko definiuje się poprzez niepewność [Kamela-Sowińska 2010, s. 82]. Współcześnie niepewność określa się jako stan, w którym przyszłe możliwości i szanse ich wystąpienia nie są znane, natomiast o ryzyku mówi się, gdy:

- rezultat w przyszłości nie jest znany, ale możliwe jest zidentyfikowanie przyszłych sytuacji,
- znane jest prawdopodobieństwo zrealizowania się poszczególnych możliwości w przyszłości [Kamela-Sowińska 2010, s. 82].

Niepewność, w odróżnieniu od ryzyka, dotyczy zmian, które są trudne do oszacowania lub nie ma możliwości określenia prawdopodobieństwa ich zajścia [Kamela-Sowińska 2010, s. 82]. W klasycznym rozróżnieniu ryzyko można zmierzyć, a niepewność jest niemierzalna.

Prowadzenie działalności gospodarczej wymaga uwzględnienia ryzyka, jakie niesie ta działalność. Wzrost skali ryzyka gospodarczego oraz niemożliwość całkowitego jego wyeliminowania rodzi potrzebę odpowiedniego zarządzania ryzykiem. Istotną rolę w procesie zarządzania ryzykiem odgrywa rachunkowość, która jest najważniejszym źródłem informacji o ryzyku [Nowak 2013b, s. 504]. Informacje pochodzące z rachunkowości umożliwiają zarówno identyfikację i oszacowanie poziomu ryzyka, jak i dalsze sterowanie ryzykiem i jego monitorowanie. Rachunkowość dysponuje instrumentami, które można skutecznie wykorzystywać w procesie zarządzania ryzykiem i ograniczać jego negatywne skutki. Główną grupą instrumentów rachunkowości zabezpieczających przed ryzykiem gospodarczym są zasady rachunkowości, instrumenty zabezpieczające oraz rezerwy [Nowak 2013b, s. 501].

¹ W polskiej literaturze problematyką ryzyka zajmują się m.in. E. Nowak, M. Dobija, A. Karmańska, K. Jajuga i W. Grzybowski.

Stosowanie zasad rachunkowości zapewnia wierną i rzetelną prezentację sytuacji majątkowej i finansowej jednostki, w tym również w warunkach występującego ryzyka. Przestrzeganie tych zasad przyczynia się m.in. do większej dokładności szacunków różnych kategorii finansowych i zabezpieczenia się przed negatywnymi skutkami ryzyka. Najważniejszymi zasadami rachunkowości służącymi realizacji tego celu są: zasada wiernego obrazu, zasada ostrożności oraz zasada kontynuacji działalności [Nowak 2013a, s. 474].

Ważnym instrumentem zarządzania ryzykiem przedsiębiorstwa jest rachunkowość zabezpieczeń, która dotyczy przede wszystkim instrumentów finansowych. Jej celem jest zmniejszenie ryzyka utraty wartości, na jakie są narażone pewne składniki aktywów lub zobowiązań [Nowak 2013b, s. 502].

Tradycyjnym, ale bardzo skutecznym instrumentem rachunkowości wykorzystywanym w zarządzaniu ryzykiem, są rezerwy. Obejmują one zarówno klasyczne rezerwy rachunkowości na zobowiązania, tzw. rezerwy sensu stricto, jak również rezerwy kapitałowe. Tworzenie tego rodzaju rezerw pozwala na ograniczenie bądź wyeliminowanie ujemnych skutków ryzyka gospodarczego, łagodzi negatywne oddziaływanie ryzyka na rezultaty działalności przedsiębiorstwa i zmniejsza je do poziomu możliwego do zaakceptowania [Nowak 2013a, s. 475]. Celem tworzenia rezerw jest urealnienie wielkości prezentowanych w sprawozdaniu finansowych, a zwłaszcza zadłużenia i wyników finansowych. Ponadto rezerwy sygnalizują utratę własnych źródeł finansowania [Walińska, Frendzel i Mazuchowska 2008, s. 355].

2. Istota i rodzaje rezerw na zobowiązania

Rezerwy są kategorią ściśle związaną z systemem rachunkowości. Jest to kategoria, której sposób rozumienia i księgowego ujęcia ulegał istotnym zmianom [Poniatowska 2013, s. 100]. Grupą rezerw wyodrębnianą we wszystkich klasyfikacjach są rezerwy na zobowiązania, nazywane także rezerwami na ryzyko gospodarcze. Rezerwy na zobowiązania to przyszłe, prawdopodobne zobowiązania jednostki. Istotą ich tworzenia jest łagodzenie skutków ryzyka gospodarczego [Poniatowska 2010, s. 436]. W regulacjach prawnych rachunkowości rezerwy są definiowane jako zobowiązania, których kwota lub termin wymagalności nie są pewne [Ustawa z dnia 29 września 1994 r., art. 35 ust 1 pkt 21; MSSF 2013, MSR 37 par. 10].

Bezpośrednią przyczyną tworzenia rezerw na zobowiązania jest zasada ostrożności, z której wynika konieczność uwzględnienia w księgach rachunkowych i sprawozdaniu finansowym niepewności i ryzyka. Zgodnie z zasadą

ostrożności w wyniku finansowym należy uwzględnić rezerwy na przewidywane ryzyko, potencjalne straty oraz skutki innych prawdopodobnych zdarzeń [Ustawa z dnia 29 września 1994 r., art.7 ust 1].

Rezerwy tworzy się na zdarzenia związane z działalnością operacyjną, finansową oraz innym ryzykiem niż ogólne ryzyko prowadzenia działalności operacyjnej, a w szczególności na [Ustawa z dnia 29 września 1994 r., art. 35d ust 1]:

- pewne lub o dużym stopniu prawdopodobieństwa przyszłe zobowiązania, których kwotę można w sposób wiarygodny oszacować, w tym z tytułu udzielonych gwarancji, poręczeń, operacji kredytowych, skutków toczącego się postępowania sądowego,
- przyszłe zobowiązania spowodowane restrukturyzacją, jeżeli jednostka jest zobowiązana do jej przeprowadzenia.

Rezerwy te tworzy się w ciężar pozostałych kosztów operacyjnych lub kosztów finansowych.

Szczególnym rodzajem rezerw na zobowiązania są bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów nazywane także rezerwami kosztowymi. Są to rezerwy na przyszłe wydatki, które są spowodowane bieżącą działalnością przedsiębiorstwa, a więc wytwarzaniem, sprzedażą i fazą posprzedażną, a także ogólnym zarządem. Bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów tworzy się w ciężar kosztów podstawowej działalności operacyjnej.

Istnienie różnorodnych rodzajów ryzyka i jego występowanie we wszystkich obszarach działalności przedsiębiorstwa powoduje, że jednostki tworzą wiele różnych rodzajów rezerw. Katalog rezerw na zobowiązania jest szeroki, ogólnie można je podzielić na dwie następujące grupy [Poniatowska 2011, s. 276]:

- 1) rezerwy na niepewne zobowiązania,
- 2) rezerwy na straty z operacji gospodarczych w toku.

Rezerwy na niepewne zobowiązania są to prawdopodobne zobowiązania jednostki, o nieznanym terminie zapłaty i kwocie. Stanowią one ustalone szacunkowo zobowiązanie jednostki wobec otoczenia i jej właścicieli z tytułu przewidywanych wydatków. Tworzenie tych rezerw ma na celu urealnienie wartości zadłużenia firmy i dotyczy przyszłego wydatku jednostki, który jest na dzień bilansowy na tyle prawdopodobny, że został ujawniony w bilansie. Rezerwy na niepewne zobowiązania mogą być stanowione z wielu różnych tytułów. Przykładami tych rezerw są rezerwy na: naprawy gwarancyjne, świadczenia pracownicze, restrukturyzację, ochronę środowiska, odroczony podatek dochodowy.

Druga grupa rezerw na zobowiązania to rezerwy na straty z operacji gospodarczych w toku. Tworzy się je na przewidywane straty z operacji będących w trakcie realizacji. Strata, na którą tworzy się rezerwę, zaistniała przed dniem

bilansowym, lecz jej wysokość i moment wystąpienia będą znane dokładnie dopiero po tym dniu [Poniatowska 2011 s. 282]. Rezerwy na straty z operacji gospodarczych w toku można określić jako rezerwy na oszacowaną skalę niepewności przyszłych efektów bieżących działań jednostki gospodarczej [Gmytrasiewicz 1995, s. 81]. Istotą tych rezerw jest istnienie niepewnych strat, których skutki należy przypisać danemu okresowi sprawozdawczemu. Są one zabezpieczeniem na ewentualne straty w sytuacji, gdy prawdopodobieństwo ich wystąpienia jest dostatecznie duże i udokumentowane. Ich tworzenie związane jest z ryzykiem i niepewnością prowadzonej działalności, z przewidywaniem „wewnętrznych” zagrożeń i uwarunkowane jest głównie wewnętrznymi decyzjami jednostki [Poniatowska 2010, s. 448]. Przykładem rezerw na straty z operacji gospodarczych w toku są rezerwy na udzielone gwarancje i poręczenia, operacje kredytowe, skutki toczącego się postępowania sądowego oraz rezerwy na straty z realizacji kontraktów długoterminowych.

3. Rola i funkcje rezerw na zobowiązania w procesie zarządzania ryzykiem

Funkcjonujący w literaturze pogląd, że rezerwy pełnią funkcję zabezpieczenia się przed ryzykiem, daje istotne podstawy do włączenia tej kategorii nie tylko do strategii minimalizacji ryzyka gospodarczego przedsiębiorstwa, ale również do całego procesu zarządzania ryzykiem [Duraj 2004, s. 15–16]. Według jednego ze specjalistów z dziedziny organizacji zarządzania B. Hausa, tworzenie rezerw jest jednym ze środków zmniejszających ujemne skutki ryzyka występującego w przedsiębiorstwie, a rezygnacja z tego instrumentu, wynikająca najczęściej z chęci ograniczenia kosztów, rzadko bywa racjonalna [Cebrowska 2003, s. 45].

Tworzone w rachunkowości rezerwy na zobowiązania mają na celu zabezpieczenie jednostki przed znanym i przewidywanym ryzykiem gospodarczym oraz niepewnością, które dotyczą przyszłych warunków funkcjonowania jednostki [Kamiński 2002, s. 17]. Ich tworzenie jest efektem księgowych procedur identyfikowania i szacowania ryzyka dotyczącego oczekiwanych obciążeń w przyszłości [Gmytrasiewicz 2002, s. 8]. Przy wycenie rezerw, w wartości rezerwy należy uwzględnić ryzyko i niepewność. Trzeba jednak zaznaczyć, że powiązanie rezerw z ryzykiem dla ograniczenia jego wielkości nie zawsze poddaje się jednoznacznej kwantyfikacji. Kwantyfikacja ta powinna jednak uwzględnić potrzebę utworzenia rezerw w takiej wysokości, jaka wystarczy na pokrycie bieżących i przyszłych kosztów ryzyka [Duraj 2004, s. 17].

Głównym celem tworzenia rezerw jako narzędzia ograniczającego ryzyko gospodarcze jednostki jest zapewnienie jej warunków do prowadzenia działalności w sytuacji gdy jednostka nie zamierza jej ani zaniechać, ani ograniczyć, a tym samym zabezpieczenie przed likwidacją i upadłością, zaprzestaniem lub poważnym ograniczeniem działalności przedsiębiorstwa czy wysprzedażą składników majątku lub części podmiotu [Duraj 2004, s. 17].

Rezerwy są wyrazem ostrożności i zapobiegliwości, jakimi kieruje się zarząd jednostki w celu zapewnienia jej kontynuacji działania [Duraj 2004, s. 17]. Warunkują one stabilny rozwój przedsiębiorstw, kształtując zakres finansowania wewnętrznego jednostki, a tym samym determinują przyszłe możliwości wzrostu i rozwoju przedsiębiorstw w przyszłości [Szmerkieta 1999, s. 203].

Wielkość utworzonych rezerw świadczy o stopniu zabezpieczenia finansowego jednostki przed ryzykiem działalności i jest wykorzystywana w analizie finansowej do oceny poziomu bezpieczeństwa, za pomocą współczynnika bezpieczeństwa będącego stosunkiem wielkości rezerw do kwoty pasywów. Im większe wartości przyjmuje ten wskaźnik, tym większe jest finansowe zabezpieczenie działalności i mniejsze ryzyko działalności [Nowak 2010, s. 37–38]. Rezerwy urealniają wartość zadłużenia jednostki i sygnalizują utratę własnych źródeł finansowania. Stanowią one także zabezpieczenie części wyniku finansowego na poczet przyszłych kosztów i strat.

Zakończenie

Rezerwy na zobowiązania są jednym z ważniejszych instrumentów rachunkowości wykorzystywanym w procesie zarządzania ryzykiem. Istotą ich tworzenia jest łagodzenie skutków ryzyka pochodzącego zarówno z otoczenia jednostki (rezerwy na przyszłe prawdopodobne wydatki), jak i ryzyka dotyczącego prowadzonej działalności i przewidywania „wewnętrznych” zagrożeń (rezerwy na straty z operacji gospodarczych w toku). W literaturze przedmiotu rezerwy te często nazywa się rezerwami na ryzyko gospodarcze. Tworzenie rezerw na zobowiązania jest efektem księgowych procedur identyfikowania i szacowania ryzyka dotyczącego oczekiwanych obciążeń w przyszłości w postaci kosztów, strat i zobowiązań. Są one narzędziem zabezpieczającym jednostkę przed znanym i przewidywanym ryzykiem oraz niepewnością, które dotyczą przyszłych warunków funkcjonowania jednostki. Rezerwy ograniczają bądź eliminują ujemne skutki ryzyka gospodarczego, jak również łagodzą negatywne oddziaływanie ryzyka na rezultaty

działalności przedsiębiorstwa. Są one tworzone z wielu różnych tytułów, a ich zakres istotnie się zwiększa, co jest związane ze wzrostem skali ryzyka gospodarczego i pojawianiem się nowych rodzajów ryzyka towarzyszącego działalności gospodarczej.

Bibliografia

- Buła, P., 1999, *Polityka ryzyka w przedsiębiorstwie*, Przegląd Organizacji, nr 7.
- Cebrowska, T., 2003, *Wieloaspektowość pojęcia „rezerwy”*, w: Cebrowska, T., Dokuś, W. (red.), *Rachunkowość krajów w drodze do Unii Europejskiej. Rezerwy w rachunkowości*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Duraj, A., 2004, *Kształtowanie rezerw w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gmytrasiewicz, M., 1995, *Rezerwy w rachunkowości*, SKWP, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej, t. 32, Warszawa.
- Gmytrasiewicz, M., 2002, *Rezerwy w księgach rachunkowych*, Difin, Warszawa.
- Kamela-Sowińska, A., 2010, *Rachunkowość zaawansowana*, c.1, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Rachunkowości, Poznań.
- Kamiński, R., 2002, *Polityka bilansowa kształtowania aktywów i pasywów*, Rachunkowość – Poradnik Praktyczny, nr 4.
- Karmańska, A., 2008, *Ryzyko w rachunkowości*, Difin, Warszawa.
- MSSF, 2013, *Międzynarodowe Standardy Sprawozdawczości Finansowej*, Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa.
- Nowak, E., 2010, *Rachunkowość w zarządzaniu ryzykiem w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa.
- Nowak, E., 2013a, *Instrumenty rachunkowości w sterowaniu ryzykiem przedsiębiorstw*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 765, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, nr 61.
- Nowak, E., 2013b, *Rola rachunkowości w zarządzaniu ryzykiem przedsiębiorstwa*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, nr 761, Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia, nr 60.
- Poniatowska, L., 2010, *Rezerwy*, w: Messner, Z. (red.), *Rachunkowość finansowa*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Poniatowska, L., 2011, *Rezerwy w rachunkowości*, w: Pfaff, J., Messner, Z. (red.) *Rachunkowość finansowa z uwzględnieniem MSSF*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Poniatowska, L., 2013, *Rezerwy w rachunkowości – ewolucja podejścia i perspektywy zmian*, w: Luty, Z., Łakomiak A., Mazur, A. (red.), *Przyszłość rachunkowości i sprawozdawczości – założenia, zasady, definicje. Kierunki zmian prawa bilansowego*

w Polsce, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, nr 313, Wrocław.

Szmerkieta, A., 1999, *Rezerwy w polityce stabilnego rozwoju przedsiębiorstwa*, w: *Perspektywy rozwoju rachunkowości, auditingu i analizy finansowej*, Materiały konferencyjne, Uniwersytet Gdański, Sopot.

Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości, t.j. Dz.U. 2013, poz. 330 z późn. zm.

Walińska, E., 2008, *Rachunkowość*, ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa.